

Взаємозв'язок духовності особистості з соціальним ідеалом

*Перчилло М., канд. філософ. наук
(Вінницький державний педагогічний інститут)*

*Корнієнко В., канд. істор. наук
(Вінницький державний технічний університет)*

Соціальні ідеали та проекти майбутнього необхідні суспільству як найважливіші смислотворчі структури свідомості, як принципи освоєння та перетворення реальності. Згідно з хрестоматійним визначенням основним питанням філософії є співвідношення духу і матерії. Однак поняття, що стоїть за термінами ідеальне, дух, духовне, духовність, не дістало теоретичної розробки на відміну від поняття матерія. Найчастіше названі терміни вживаються в метафоричному, символічному значенні, в публіцистичному або художньому контексті. Коли ж до них вдаються у філософській літературі, то супроводжують поясненням, що мається на увазі мислення, свідомість. Але зводити корелят матеріального до свідомості й мислення неправомірно. Сфера реальності, що протиставляється матерії, й виступає підставою для пояснення останньої, значно ширша. В сучасній гносеології свідомість і мислення набули цілком конкретного змісту і кореспондують вже не з матеріальним, а з безсвідомим, через що вживання їх як синонімів духовного некоректним. Разом з тим, оскільки потреба в гранично широкому визначенні антиподу матерії зберігається, доречно повернутись до терміну духовне, поновивши його в статусі філософської категорії й теоретичного поняття. Найчастіше суть духовного намагаються збагнути у співставленні з тілесним, плотським, речовим як найрепрезентативнішими предикатами матеріального, але в дійсності дихотомія духовного продовжується й за межами речових відношень: духовне психічне, духовне - бездуховне, раціональне ірраціональне, розум — віра і т. д.

Філософія, з одного боку, протиставляє буттю дух, свідомість, мислення, психіку, з іншого, не цурається тверджень про одухотвореність буття, займається духовним життям людини, вимагає духовності. Одна з вічних філософсько-гносеологічних проблем: який з багатоманітних феноменів духовного життя є визначальним? В різні часи або в різних сферах діяльності однієї епохи на ведучу роль претендували то розум, то чуттєво-емоційне начало (діалог фізиків і ліриків), то релігійна віра (християнська філософія), то воля (Ніцше, Шопенгауер). В античності сильними були раціоналістичні тенденції, а в середньовіччі духовність майже ототожнювалась з релігійністю. В період Ренесансу відновлюється авторитет розуму і заявляють про себе духовні почуття -нерелігійні за походженням і змістом і незвідні до п'яти зовнішніх відчуттів. Раціоналізм остаточно ствердився в домінантній ролі в матеріалістичній філософії XVII-XVIII ст. і зберігає свої

позиції донині. Однак в наш час до розуму висуваються серйозні претензії як до такого, що не виправдав сподівань суспільства і не підтверджує більше власних претензій. Знання - продукт розумової діяльності - не всі визнають за найвищу духовну цінність і не за всяким знанням визнається духовний статус. Розум завжди ніс в собі ірраціональний залишок, негативна дія якого перевершувала бажані досягнення. Розум і розсудок, які утворюють раціональне, завжди шукали істину у відповідності зовнішнім обставинам, зокрема — у природовідповідності, а суть духовних шукань краще виражає імператив: Пізнай себе. Основним предметом самопізнання є внутрішній світ людини. В теорії психоаналізу показано, яке незначне місце посідає в останньому свідомість, і якою широкою і владною є сфера безсвідомого. Психоаналітична школа зосередила свої зусилля на вивченні індивідуального душевного життя. Саме в цій царині З. Фрейд і його послідовники вбачали ключ до пояснення багатьох соціальних феноменів і духовного стану суспільства. Етимологічно духовне і психічне - синоніми, але сучасна наука вкладає в ці терміни різний зміст. Відмінність між цими поняттями виглядатиме рельєфніше, якщо порівняти психоаналітичну концепцію внутрішньої суті людини з філософією серця в особі таких, наприклад, її представників як Григорій Сковорода, Памфіл Юркевич, Олена і Микола Реріхи. Картина внутрішнього світу, представлена психоаналізом, така. Свідомість (Я) в усіх її проявах знаходиться на периферії підсвідомого і цілком йому підпорядкована. Ті її структури, які в філософії називаються формами професійної свідомості, й вважаються вищими проявами духовності, у Фрейда виглядають як вичаддя підсвідомого. Релігія, яку дехто ототожнює з духовним, фрейдистами представлена як патологія людського духу. Їй поставлено клінічний діагноз загальнолюдський синдром нав'язливості. Конкретними проявами її є бісоодержимість, юродивість, демономанія і таке інше. Фрейд в своїх висновках спирався на результати дослідників, які після психіатричного вивчення біографій релігійних реформаторів, містиків і фанатиків дійшли висновку, що благочестиві видіння і екстатичні одкровення це не знак божественної благодаті, а результат затьмареної вірою свідомості. Не набагато вищий духовний статус має в очах психоаналітиків мистецтво. Воно виникає внаслідок неможливості для людини реалізувати в актуальній дійсності сексуальні фантазії й агресивні імпульси, що йдуть з підсвідомості. Пересічна людина внаслідок деформацій, викликаних постійною напругою між Я і Воно (підсвідомість), стає невротиком, а митець уникає цієї долі, знімаючи внутрішній конфлікт у своїй діяльності. Художня творчість, яку естетики і митці схильні розцінювати як праяв божественної благодаті, пояснюється як результат сублимації (підіймання) з надр підсвідомості частини сексуальної енергії. Твори мистецтва є виразом аморальних схильностей художників. Мораль в системі психоаналізу виглядає як цензура, яка не дозволяє вільно проявитись підсвідомим імпульсам. Разом з іншими проявами свідомості, в тому числі розумом, вона утворює зовнішню оболонку грубих примітивних інстинктів і комплексів підсвідомого: потягу

до інцесту, бажання батьковбивства. Психологія бачить лише темні архаїчні й зловісні елементи психіки. В діаметрально протилежному напрямі веде дослідження духу Філософія серця. Це вчення констатує наявність невидимого, але реального світу, який у Г. Сковороди подається як духовний, а у вченні Агні-йоги - тонко-матеріальний, такий, що не може бути сприйнятий за допомогою зовнішніх відчуттів. П. Юркевич теж відзначає обмеженість раціонального, але зосереджується на дослідженні не психічного, а духовного. Якщо фрейдівське Воно локалізується десь нижче пояса, а на рівні вищої нервової діяльності представлене у підкорці, Сковорода, Юркевич, Реріхи місцем зосередження духовного називають серце. Серце не обмежене розмірами грудної клітини. Реріхи називають його міжнародним органом. Зважаючи на космічний характер цієї філософії, можна сказати словами поета, що воно - інструмент у космічному оркестрі. Це цілком співзвучно культурно-історичній концепції, згідно з якою для того, щоб з'ясувати внутрішню суть людини, необхідно вийти за межі організму і шукати пояснення у суспільних відносинах індивіда з середовищем. Тобто, джерело вищих духовних проявів знаходиться не в індивіді. Воно соціальне - згідно з культурно-історичною теорією, і космічне - згідно з філософією серця. Серце - центр різноманітних почувань, пристрастей, зворушень. Фрейд, хоч і констатував незначну роль розуму в структурі психічного, був свідомим раціоналістом. Науковий світогляд він вважав єдиною істинною. Філософія серця, навпаки, ставить на перше місце нераціональні способи досягнення суцього. Юркевич в структурі духовного буття людини розрізняє духовно-теоретичну (розум) і духовно-практичну (серце) діяльність, причому, друга незрівнянно досконаліша. Такої ж думки дотримуються Реріхи: Істина не пізнається розрахунками. Лише велика мова серця знає де живе велика правда, яка, не дивлячись ні на що, веде людство по висхідній /М.Реріх/. Внутрішній світ людини не має нічого спільного з тим казаном низьких пристрастей, про який йдеться в психології. Людина це мікросом, якому слід віддати перевагу перед вивченням зовнішнього грубо матеріального світу: Пізнай себе, Не лізь в Коперніківські сфери, в серця свого глянь печери!, - наполягав Г.Сковорода. І влада фрейдівського Воно і влада серця над людиною мають характер одержимості. Але у П. Юркевича це влада високого над темним і одержимість цим духом є найвищим щастям. Мораль, на думку психологів, стоїть на заваді щастя, бо не дозволяє реалізуватись егоїстичним комплексам, а в Сковороди є його запорукою. В мікросомі теж наявне зле начало, але в принципі зло може бути подолане. Засобом усунення зла є праведний спосіб життя, взірець якого дав сам філософ.

Умовою досягнення щастя є постійне приборкання плоті і думок, породжених тілесною хтивістю, які Сковорода називає плотомудрстванням. Духовне проявляє себе, зокрема, як знання, але не таке, що є результатом досліджень, спостережень, аналізу і узагальнень. Це засоби наукового знання, яке здобувається повільно і з великими зусиллями. А знання серця є езотеричним, виникає раптово у вигляді осяяння, в стані натхнення, а не в

результаті інтелектуальних зусиль і методологічних ухищрїнь. Це досить рїдкісні і скороминущї стани, але в такі моменти людина отримує таке багатство, якого не здатна здобути роками теоретичних досліджень. В перспективі такий спосїб пізнання стане нормою для всїх людей. Духовне здатне існувати самостійно (тобто, поза речовиною). Думки, одного разу народившись, продовжують існувати вічно. Навколишній світ заповнений думками і мислеобразами, які чинять вплив на фізичне життя. Тому ми відповідальні не лише за свої дії, а й за своє мислення. Досконалою формою пізнання є філософія серця вважає чуттєзнання, естетичне по суті. Естетичне - концентрований прояв духовного. У фізичних органів сприйняття є духовне продовження, яке дозволяє пізнавати тонкий світ. Ці органи мають специфічну активність, завдяки якій можлива миследія. Це не активність свідомості в істматівському розумінні: Ідеї стають матеріальною силою, коли вони оволодівають масами. Це духовна практика прямої дії. Проявами її суті є телепатія, яку можна застосувати навіть в повітряній навігації, здатність зцілювати, можливість подорожувати в одному із своїх тонких тіл, відділивши його від фізичного. Філософія серця, на відміну від психоаналізу, не атеїстична теорія. Сковороду можна віднести до християнських філософів, але в той же час йому властивий антиклерикалізм. Сучасні представники живої етики вважають, що світ гине від розбрату, а сучасні релігії заважають об'єднанню, бо культивують непримиренність і фанатизм. Такі релігійні системи як джайнізм, іслам, християнство, буддизм, індуїзм закінчують своє існування. В них нема терпимості й поваги до вибору інших, вони не забезпечують можливості духовного розвитку. До інтегративних проявів духовного належить менталітет. Це та структура, яку в недавньому минулому позначали термінами психічний склад (якщо йшлося про націю чи етнос) або суспільна свідомість, класовий інстинкт (щодо спільностей неетнічного походження - класів, станів тощо).

Менталітет — категорія для позначення специфічних рис духовності масових суб'єктів. Це комплекс світоглядних установок, психоемоційних проявів, естетичних смаків, вподобань, моральних переконань, звичаїв, уявлень про призначення свого етносу, нації чи соціуму. Він описується такими термінами як дух нації, загадкова російська душа, єврейський характер, українська вдача і т.п. Етноси й соціальні групи розрізняються не лише за зовнішніми ознаками, а й за ментальними характеристиками. Загально визнаною є німецька акуратність, пунктуальність і схильність до спекулятивного філософствування. Грузини відзначаються гарячим темпераментом, росіяни — колективізмом. Українці ж відомі своєю неквапністю, розважливостю, індивідуалізмом. їм властива кордоцентричність і схильність до поетичної творчості. Філософія серця - адекватний вираз української ментальності. Духовність — оцінювальна категорія, менталітет — описова. Духовність — сукупність позитивних властивостей, менталітет всяких. Ментальні особливості мають матеріальну зумовленість природну й соціальну — це постулат істмату. Філософія серця вказує ще на одно джерело впливу — космос. Історичний матеріалізм,

пишаючись роллю алгебри революції, свідомо обмежувався земними проблемами. Тим часом людство, пройшовши стадію зростання в геологічному масштабі, практично перетворюється в космічну спільність. Вплив космосу на світовідчуття і само-сприйняття стає безпосереднім.

Література

1. Емельянов Б. В. Христианская педагогическая антропология П. Д. Юркевича /Национальная идея:образование и воспитание. Вып.1. — Чита,1998. — С.64-75.
2. Сковорода Г. С. Дружеский разговор о душевном мире. Г. В. Сковороды. М, 1837.
3. Фрейд З. Вступ до психоаналізу. — пер. з нім. Петра Таращука, — К.: Основи, 1998. — 709 с.